

Культура болгаш амыдырал

Чаа номнар

«РЕКОРД НОРМА АПААР»

Бо мындыг ат-биле кездээ ажил-ай ажилдагыларга өөредилгич чаа дептерин Тыванын ном үндүрер чери парлаткан, оон чырыкче үнген тиражи—ийи мун келек. Ында үш-муну саагыларын болгаш Тыванын сүт бүдүрер мал ажил-айынын талазы-биле чутула айтырларын шиптирлерини аргаларынын дугайы сонугары турар.

Чаа дептерде мындыг өөреништиг кол-кол эгелер кирген. «Машыналыг саалаа операторларын» «3000» деп республика кулаууну кижиниң Тыванын малчынарына кыгырмын. «Салдымнар соругулар»

«АЯН-ЧОРУК» ДЕП АТ-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң культуразынын алдарлыг ажилдакчызы, суратлыг уруглар чогаалчызы чоралан Л. Б. Чадамбаанын солаи тоолуларын болгаш чечен чутуларын чыныдатын Тыванын ном үндүрер чери бо чыны чырыкче үндүрген.

Чеди мун келек тиражыг чырыкче үнген чаа номда «Аян-чорук», «Тайганын оглу» деп солуу тоолулардан ангалда, «Адыг», «Балдык», «Сегиржи алдышкын», «Шоран» болгаш уругларга таарыштыр бижээ өскө-даа чечен чутулар кирген. Төрөн чериниң каас-чараш бойдузун, оон ажил-иши, на-

«АРАГАЛАШКЫН БОЛГАШ АЛКОГОЛИЗМ-БИЛЕ

ДЕМИСЕЛ ДУГАЙЫНДА ХООЙЛУЖУДУЛГАЛАР»

Арагаларын, таапкыларын кайызы-даа социал дамчы. Эргиниң бо артышкынарым-га сундулугтар ам-даа хей. Партия болгаш казак бо берге айтырмык улуг салгы салып, чутула доктаал-шиптирлерин үндүрүп турар. Ынчалзажок бо буруу херекти өжөгүзүн үлгүдөп, буауу ээиртат «суксунара» кылдырар ам-даа бар.

Салдан САНДЮ.

ӨӨРҮШКҮНҮН МИНУТАЛАРЫ

— «Саша, ам-даа булуз улуг спортке кирбиз» деп. «Тий-делес, чемпион» деп сестерин эсингени кездир билбиз сен. Ам-даа хей күш-түндүрер, шыктын белет, кинир алар бир. Улуг үлөс-херек мурунуста болгаш, Таптыг-ла 10 чыл бурунгаар, 1978 чылда анык тренер, хостуң хурешке Совет Эвдэлинин студенттеринин «Бүрестиник» эки тура спорт аныктыгынын төп чөвүдэлини маргылдаанын ийи дакпыр тилекчиле, ВЦСПС-тин чемпиону чоралан Валерий Маадыр-оолонич Оюн-биле оон өөреникчиси Александр Доржу оларын аразына болган бо чутаазын мында дымнап болгаш, оуну ам тодазы-биле каттып, үш-агым кыдыг кончуг дүрген эрпиг турарын кайгал оларудам.

Ол чутаазын сактып келген чутаазынын мында: июльду 14-те республика намыскалында Совет Тыванын 5 чыл аттыг стадионга хостуң хурешке «Азия төвү» шаңнал дээр Бүгү-эвдэл маргылдаанын байрам ажилдышкын бооп турган уеде диктор микрофон дамчыштыр ларазында өөрүчүг чаралда кылды: «Хостуң хурешке чедип алган белик көргүзүлгү база спортчу бо деширин сайырамын дээр Александр Хертекович Доржу» «Совет Эвдэлинин алдарлыг спорт мастери» деп атты ССРЭ-ниң Күш-культура болгаш спорт комитети тынчыкан. А. Доржуга алдарлыг спорт мастеринын шымызгалын, херек демдээ байырлагын бейгалда тыпсып турда, стадионда олурган чон оон өөрүшкүнү кады улежи, адыш чаксаакшыны-биле байыр чедирип турганар. Бистин республиканын спортчу амыл-ралынын төвүгүзүн моюн мурунда мында чүс турбаан. Ам Александр Доржунун

Ары-Узүү школазынын турар чери дээр эес-даа болза, делгем, эптиг. Ында спортчу шөл, ажил-агымга эргежок чутула тулуглар, «Ким-даа, чү-даа утундурбаан» деп тураскаалдыг шөлүчүг бар. Девиэксээниң шили ногаачыг-канынчыл мындагы шынар-лымын, үш кылдыр эвээш эес күш үндүрүп турарын кижя эскерип каар. Ногаачымыдагынын уауруп турар биология башкысы 20 чыл стажыг Чинчи Монгушевна Доктуку-нук үр чылдарда кылдып келген бо ажилы чылдан чылче немселжип, улам шипири кирип овар. Школаын долгандыр янры-буру чечектерин тулугулай тараан. А оларынч өстүрүкчү-

Ол «дүжүктү» чылыг Александр баштай РСФСР-ниң улустарынын чайгы Спартакиадазынга бирги черин ээлээн. Август айда ССРЭ-ниң бирги чери дээр маргылдаага киришкен, чемпион ат дээр түнөөл ужуражылдаа делгеминиң дээр дакпыр чемпион Сергей Корнилов-биле хурешкен, ат-алдарлыг мөгени 7:1 санга тилеп алган. Совет Эвдэлинин чемпиону деп белик атка төлөтүп болган.

Оон соонда ССРЭ-ниң шилинде командазы делегей чемпионатында белекенин эгелээн. Шилинде командазын кайбак-кыдыр болуп бистин кайбак-кыдыр Төрөн чуртуустан аңгы-аңгы булуңтарында келген бичи-аңгы намыскалыг хурешке-ге өбүлгенин ажи-талу дээр аразында найралдыг, бир демин, бот-боттарында дуулажып турганар. Оларынч бирээн — Совет Эвдэлинин ийи анык автономит республикасында келген Александр Доржу.

Ол улуг маргылдаа Украинанын найыскалы Киев хоорай-га болган. Эч чик дегенге 12 чурттан шиптигенин мөгелер киришкен. Александр баштайгы ужуражылдарда эгелээш, иделмейлиг хурешкип, болуңу онагаларын чини-биле ажил эр-теп оран. Эч сөүлүдө делегей чемпион ат дээр хурешке Көрөй Уаус Демократтыг Республикадан келген Ким Чер Хаан-биле ужуражы берген.

Спортчу чидиг демиселдин баштайгы чартында Александр саш талазы-биле 4:0 кылдыр ойноп аң чоруп турган, а аңгы-аңгы чартында илсепс болгаш ходелешкиниң көрө мөгенин талазыне чалып, нини саш 9:4 болуп. Көрөйдө келген мөгенин тилекчиле-биле тунген. Ычанган Александр Доржу делегей маргылдаанын мингун медалында эдилексин болган.

— Ол-ла чылын Александрнын амыдыралыга база бир улуг болушкун болган. Кады ажилдап турар эш-өөрү анаа улуг иделген көргүзүп, Александрны ССКП кежигүзүгө хүдөп алган.

Хостуң хурешке Делегей кубугу дээр маргылдаа АКШ-тин Огайо штатында Тольдо хоорайга болуру чачыл алганар. Маргылдаанын дүрүмүн бугаар анаа хостуң хурешке делегейде эи-не белик түнөөлдерин чедип аң турар 6 күрүңе-ни спортчулары кирип эргелег. Александр Доржу Делегей кубугунун маргылдаазын ийи катан киришкен. 1984 чылда ол америк мөгө Бобби Уилерге саш талазы-биле ойналган, нини черин ээлээн, а оон ларазында чылым калгым-даа мөгөс октаптай, Күб-бонту эдилексин болган.

Күш-культураны болгаш спортчу сайырамын улуг ажи-аңгылаш дээр ССРЭ-ниң Дүйн Союзунин Президиумунун 1985 чылдын ноябрь 27-де Чарым-биле Александр Хертекович Доржу «Улустарын найралы» ордени-биле шаңналган. Ол белик шаңнал анык спортчу улуг хей-аңт кириген.

1986 чылдын Европа чемпионаты Олимпий оюнуларынч чурту — Грецияга болган, ССРЭ-ниң шилинде командазын кежигүзүгө Александр Доржу база кирген. Анаа Александр кажанынчында-даа аңа белекелдиг кирип, Евро-

па чемпиону деп белик атты бугу-эвдэл маргылдаанын сөөлүг хүнү— июльду 17-де республика намыскалында «Хуреш» стадионун ортузунга хелестип чаткан. Дениз бугу-эвдэл маргылдаанынч чемпион илердериниң маргылдаанын көр дээр келген кызылчар болгаш оон аалчылары стадионун шыгырт долдур олурупкан.

Солун спортчу ужуражыл-галарын түнөөлде чемпион-нарын илердеп, оларын шаңал-мактан соода стадионда дикторун тода үнү дымнап келген. «Эртин эштер, көрүчү-лөр, аалчылар! Бүгүн болза бистин алдарлыг мөгөс Александр Хертекович Доржу улуг спорт-бас байырашкан, бистин республиканын мөгелерин белекпей өөредип-биле тренер ажилыне шипири деп шиптирээ. Ычанган анаа улуг челишкенинни күрөшшөөл, спортчу хей-аңгы организаци-ларынч өмүрүндө оон-биле байырлагын, белектерин тыпсып тур, эштер». Стадион шымын барган. Оон соонда адыш чаксаакшыны димиреп эркен.

Александр стадионун ортузунда чадип каан спортчу хелестип кырынга, анаа хүд-дүкелдиг демдээ кылдыр

Владимир ЧАДАМБА.

— ЧУРУКТА: ССРЭ-ниң алдар-лыг спорт мастери А. Доржу.

Авторынч фотоу.

«Мергелдей» БАЛДЫЗЫ ЧОК ТУДУГЖУЛАР

Шак мындыг туудугжуларны «сураглыг» Дус-Хемдун кыдыгыга чораш көрдүм. Оларын балдыз заманчыл, мыскалы-даа, шоптуу-даа чок болду. Ол хиреде хара угу-ла 80-90 хире кижя дышты-дыр профилаторий тууду-турар. Чиди сөгдөр болза, тууду чаджы берген дээр ужураду. Бүрүст-даа эес, туубудан-даа эес, а белик ханалардан эштер тууду-турган «Шагаан-Арыг тууду» трестин чоруткан ажилчыларын амин ай дүргүзүлдө орту бени кирип чадаркан. Дерткү, бешки сезоннада маака кижялар дыштандырар дээр план ам бүтпөс, хари-даа тууду бо чылым төндүрери бени чигинчиг аларын.

Ажилчылар дыштандыр профилаторий дугайында чучу-гаа тресте 7-8 чыл бурунгаар эгелээн. «Күш-ажиалын хосту» совож-биле демнежи тургаш, Торгалы аржаанын базавизинга дыштандыла эона-зын тургузар деп планна турганында ам агроцетуп каттыжышкынын ажил-далчыларын профилаторий-райкому-биле дугурушкан. Дус-Хемде профилаторий тууду трест мынаар эскер алган бо. Туудутиг ажи-аңгылашкынын профилаторий-райкому хариылар, туудутиг трест эи кыска хуусузда доор-болуп турган. Эгеленде маага 10 ажилчын келген. Каш хонганда белег ханалар кээп эгелээн. Ол хиреде ажилчыларынч трест-биле керээз чардымаан, оларга канчаар төлөри бидишкен. Удатында ат-даа салдымаан, тамы-даа бастымаан керээ келген. Ону кыдыг до-кумент дээр?

Туудутиг ханалары, кекер-тери кээп турза-даа, трестин кол инженер Г. Я. Каркачын алазын фундамент блоктары келбестеш турупкан. Чаджып каан, Шагаан-Арыг хоорайдан чарык-бузук блоктар эккелеш, фундаменти салып эгелээш. Голдестин кижя чокка ол ажил база төрөс аларган. «Шагаан-Арыг тууду» трест мында кижя тыпшай баарга, ховар специаль-кылаан чалаар ужурга таарышкан.

Туудугжуларын ажилын тресте профком даргасы Петр Гавриков уштап-баштар турган, мында-даа ол Дус-Хемге неседа бени четпейн, Шагаан-Арыгке дегинкен. Оон дары туудугжулар тарай минажи берген. Мэя анаа чораш хүнүдө чүгө дөрт туудугжу артык болду. Ам артында карактарынын алаа кык-көк туудуган эскер «ажыл» кылып турган хевирин.

Бистин тынымы алыр кижя чедип келди! — деп, Борис Окунов, Виктор Гаматенов, Шестов болгаш Давыдов. Владимир профилаторий-райкомуну даргасы Борис Бокштайын көрүп каан чаларыне хуусузы төлүг тур, помелдешкени эгелэ-бисти чечерде деп барды. Трестин профилаторийин

4-кү сезонну ажилдарына чедир доолуларына бурунш, Борис Окунов, Виктор Гаматенов ажил-ишчилерине үлээр ужураду. Пүткөлдөрү бо туудугжуларга берилген. Амылчында келээш ишчилерге үлээр пүткөлдөр-даа, профилаторий-даа чок. Трестин кыдыг-бир объектны алаан хуусузда ажилдаа кирип оон ол чыл чедип турар төвөгүндө туруп көрбөз чү-вээр!

Дус-Хемде бо туудутиг ханалы 25 орунун профилаторий Чарыдышкын министрствоу барык деге эгелээн. Ук министрство туудутиг организациы эес-даа бол, профилаторий тас кылдыр тууду алган. Бо матери-нал парлатканын турда, ол министрствонун ажилда-чылары алаа дыштаны берген турар. А күчүлүг туудутиг организациы болуп трест ажил-чыларын кург алаашкын нар-биле «амшандырдышан» хевир.

Профилаторийин бо туудутиг «Шагаан-Арыг тууду» трестин нини ажилчыны кылаан дамдыла шыкш көрүп чүктелди чыларын эскерип. Туудутиг чоруп турарынч шыныры багы. Фундаментин чотур демлекке чедир бели-лип алыр дээр туудутиг бу-зундуу-даа, мын-даа кирип ишкел каан. Улуг бажыны куржак кырынга эес, до-ранна фундаменти кырынга эштер эгелээш техниктег не-гелде тууш эсепте. Фундамент дүшү эсеп, аңгы-аңгы тумбокарлардан бүткен болганда, эштер каан ханалар бичиле чер шимчешкенин. Дес то башка барып болур хире. Профессорнал туудугжулар мында частырларын кылба болу. А мында чымыла кижялар дээр Шагаан-Арыг бичи мезгилде эргелесин ажилчыларын турар. Оларынч кол куртуу каанчылар. А канчаар ажи-мында шуут чок.

Профилаторий райкомуну даргасы Борис Бокштайын келээш ишчилерини дыштанды-ларын организацилар дээр кызын турарына эркен чылын бу-зурган мен. Оон киригелес-биле Улуг-Хем районун ийи совожу — «Ах-Тур» биле «Найрал» боттарыны профилаторийлерин ажилка. Кара-Сут аржаанын кооп-сарты баа ажалды берген. Ур аржалыкче чедери ам мындыг берге эес аларган.

— Чуга дүүн Ажи-Сут (Ур) аржаанынче 45 кижя чедирине-деп, «Найрал» совожта профком даргасы Александр Чидан чоотка бир ужуражырмаг аныктайт.

Дус-Хемде профилаторий ажилчыларга, минар район-ну ишчилерга база шууга бээр. Профилаторий райкомуну даргасы Уш-Беларыг база профилаторий организа-циян планна тур. Чуга оон ол иш ишчилерин, эгелээш ишчилерин оруттарына ба-дыны чок туудугжулар тава-рышса болушкан!

Эрткен чайын, наадын эртен-ини эртенде бир янгуу-биле кудумчу ужуражы берген, алдан-эин чүс хөөрөжн турмула.

— Сен Америка дугайыг со-куурган турар болузда, чоот-ка оон бир моол ажал келген дээр чоруду. Төрдөри Баян хошунда чүс боор ийи — деп солун мезээ диктирди.

Мен хууда, бистин чуртуусе 1961 чылда Каттыканын На-ционал Организациыга кири-ген үезинин материалдарын чып чоруп болганмыда, бо кижиниң чутаазы мезээ со-нуурганчыл кылдыр салдыр-дым.

«Улаан-Батор» гостиницазын-нын ийги кадыныч үнгеш, бир ажилчыл соодакчы. Аалчы-нын эрээндө колдуунда ула-дым берген наамыг кижя 7-8 олар.

Белүг улус кырынга хевир-тен кирип келгенине элчюку-нуп, Жамиттох-тугайын ай-тырдим.

Чуга, дүк материалдаа кыл-ган хелестин, ортукка сын-ныг, белик дүмүктүг, чайын-налган чидиг карактыг, үстел-чек кылын, хурон шырайлыг чедер чар чедип чоруп кире ашак кижя чымчак сайындан туруп келди.

— Мен-дир мен. Бээр олу-рунар! Кадимнар эки тур бе-— дээр, меле дүмүк таап-тыг хөөргөзгөн сунуп, мен-дешти.

— Чер-чуртуман азиядаа чоруткан мен. Хей чылдар эртенде төрөн чуртумга кел-дир арга тыптып, ха-дими, тамыш эштерин-биле ужура-жып, байырлап олар мен! — деп оожум чутаалаш, менде чүм сонугаран чор арга дээр менче көрдү.

— Ийе, кончот аас-кежик-тиг кижя-лр селер. Огулар-биле кады келдикер бээр! — дээрме ашактын сеткил кел-гүдүлү-ле серген, белик үн-биле.

— Ийе, улуг огул-биле кады келген мен. Ээ, Тогто! — дээр, мыла стол артында оон ажил олурган 30 ажил чоруп кире наамыг, аниж кижяне айтты. Анык кижя мооллап дыка эки чутаалаар болду.

— Америкага каажан чед-берген силер? Ашак кезек бозганга! — 1968 чылда боор—деп харылашса, огулдан ылазы-дап айттырды.

Бистин чутаазы шуудан эгелер берген. Ашакты 82 харлыг дээр арга чок, чик, сөгөк, кашпагайы кончот, чуга-домоа бени азиянда дег-өтүк болгаш тода болду. — Муруну хову аймакты Гуран Тэс сумузуна төртү-

ХАРЫ ЧУРТКА БЕЖЕН ЧЕДИ ЧЫЛДА

Э С С С Е

берген силер бе?

— Чок-чок — дээр ашак каттырган. Бистин ажилы-нысты, амыдыралымыз ха-рымыларын даанган бир кижя турган. Оомун эсерин Нью-Йоркка чед берген мен. Ол кижиниң эсерин чораш, ян-чы-буру ажил кылдып, каш доллар тып алыр турган мен.

— Оондарыч өөрөгөн бе?

— Чангыс бодалар-ла чүсөм ол. Олар мээм чарыжыныг салымны эдербез болза деп күзээр мен. Улуг огулусун Индияга аңгы амыдыг шко-лага 7 класс доокшан, бар-ганы ол. Бичезе эге класска өөрөгин турган. Кайызын-даа өөрөгип алган бис. Ажилдан чорашым ачында шору се-гип, бут кырынга туруп кел-ген бис. Ам улуг огулусу Тог-тох такси паргындаа ижегер, бичези скульптор мергелжи-лиг болган. Ажи-талуу ажилыры аажок. Нызынмын сөөлүг чылдарында мен төрөн чуртумга эккелдир...

«Аач, силер ууун оруту-эртип шыдаар силер бе?» дээр: «Чораш кижя хаман-чок, ушкан куштар бени х-лүчү эш келер чоор—дээр мен. Шынында уладым берген кижяге мрак-ла орук болуру ийи. Сан-Францискодан а-жак далай кыры-биле чээрби хире шак дүргүзүлдө ушкан, Шантайга хоруу. Оон Пекин-ни таарып демир-орук-биле келген бис. Уластуң улуг наамын көрдүсү. Сеткел-сарыжым булду-ла оожура-ды мышак. Моон артык аас-кежик кайла турар боор! Амдылар чоруп кижя а-лаан аяктай сур ижер деп чү-вө бо-ла-дыр.

1930 чылдар үезинде чөөн үсэлдиглерин ажил-чоруду-галарын уружу-ул, феодал аңгыны улауранышкыны илсепкип, оун херекке ап ажилдаан аныктыг кижяларын дүгүзүлгө-биле Омо-говы Говь-Алтай егердиг ай-мактарын муруну кызыга-рында турган өргөлөр «Бан-чи-Богданын» чачырганына кирип хоргалары-биле кы-зыгаар ажилдыр көжүп, са-лым-чолу азын-төзөңнөр-кайы хей. Оларын хей кел-ээн хари чөс човулаан эл-ден, сөөлүзүдир чуртуне чүткүп чылар келгенер хей.

Жамиттох-тугай — шак мындыг кижяларын бирээш. Мындаг хуу-салымны кижя-лар өскө чурталаан ам-даа

чурттап чорутуу ында-хааа дымнап болбай. Бир чылын чогаалыг Лолойдамба Фран-циска чурттап турар бир моол хөрөжүн-биле ужурашкан дугайыг чутаалап турганмы. База оң чылдар бурунгаар Индиядан төрөн чуртууге на-нып келген бир моол өбүл-гелди дугайыг дымнашын са-гыжымга кирип келген. Ол аалды кижялары-биле Жам-иттох-тугай бот-боттарын та-ныктыр-даа турган чадваз дээр болот төртүтүп кел-ди. «Бир чүвениң ужу тып-калда, дүшүкүн чечер хе-рак» дээр мерген сестер са-гыжымга кирип кээр, ол өб-үлгени дилеп ужуражырын шиптирлеп алдым. Ол аал-ды ардыкты тып алыр кы-гүс берге эес болган.

Чанар-тугай бистер чангыс микрорайонда чурттап тура-рымыс бидириген. Ынчал кээр, автобус доктар черге каан-даа улаа таарышканы-мыс чалааза хире. Нызынмы улагатканында оорган бу-шкүс берген, карак шилет ке-кен, чолдасканын сымныг ашак емени сураш, канчаар дээр кижя боор? дээр менче көрдү. Мен, чогаалчы кижяге, мындыг ужуражыш-кынык мээ ажилым, чир кеним. Мен Жамиттох-тугай-биле ужурашканымын чуга-лаан, айттыр салдым.

— Силер ийи колауунда чангыс чеге турган улус-тур силер. Индияга тургаш бот-боттарыны билер турган силер бе?

— Бис ийе бе? — дээр, кезек болаанга, чүгө бичи-лесп эес, хари хей чылдар дүргүзүлдө чангыс чеге чурттап турган бис.

Моон тодазыр төлөөс, Чанар-тугайын чутаазын дымнаптырды.

— Мен бола, эргин-биле Гови үш чалай, Бадалан чак-тыктын хошуун кижя мен. Амгы Сээрэ сумузу. Бистин нерде Овоотинийда деп дөрт, беш чү хире шымылты (өөреникчил) улуг хурээ турду. Дайым хурээде уран-шөвөр холдуг кижя турган. Мынан 1930 чылдар үези на-мыс. Час туткан дуган-будулар дээр, дайымын чалаарга, мен эсерип чед берген мен. Дайым анаа үш чыл хире болгаш араашыг алыс. Кы-зыгаар хадыганын төлөөс, менде чанар арга чок болган. Оон канчаар-даа айын тып-

Чайгы дыштанылга чоруп тур

ШКОЛА ДОЛГАНДЫР ЧЕЧЕКТЕР

Лерн— 2-ден 5 класстарын өөреникчилер.

Школаын артын талазында салдыгаш өзүп келген. Ында мааина, рашетка, теректер шыр-галындар өзүп келген. Оон чогуунда ногаачыл барык хегелесин тараан. Школа чаны-нын ол уастогунда арбуз, тык-ва, репа, редька, свекла, укроп, кулча, морковь, фасоль, горох, помидор, огурец, пе-триска болгаш өскө-даа үнүш-терин тараан, оларынч чаны-

да самбарыжыштарда атта-рын айттылган каан. Бойдуз, ботаника өөренип турар өөр-еникчилер оларын ажаарында аңгыда, ногааларын чык таппып, билип алыр, үнүштү өзүлде-ээн хайгаарлар артылган.

Школа чанынын уастогунга эргелесинде ажил-иш хайгымы эгелээр. Өөреникчилер ботта-рынн күжү-биле тарып алган үнүштөргө камыг, мыак. Бичин оолдар, уруглар ботта-рынн кылаа чогуур ажилда-

пайа чоруп чоруй, бир аалга күдээш берген мен.

— Хурээ-хит. кагаанын ол бе?

— Кижя амыдырал херек болганда, каардан өскө ка-чар боор. Бараан сөөктөгө кижялар эсерип, Хук-хот, Пе-кин чедип турган мен. Сөөк-зүрүлүп, согурунганмыла ийикке, ирак чөлдөргө чорук-саар болу берген мен. Гум-бичи барып төрөө дээр кижя-лар-даа турду. Гумбичи дегенге Тагиттын бир улуг хурээзиниң ады богай.

— Оон Индияге кирер деп бола тытты берге. Төвтү (Тибет) оранын улугу «рте-шадан бээр-ле болууда ха-регелесин Индиядан чудуруп ал турган. Бис шак ол орук-биле элчиге хаалып чораш чед берген бис. Индия чуртунга 12 чыл чурттаан, оон Массури хоорайге шил-чези бис. Индияга 1940 чыл-да кеткен ишкы-тыр бис. Каш чооткан өскө бодала чү-вө чок турган. Амдыларынч аргам-даа херек болгай. Жамиттох бис ийи Төвтү Индияга казы кеткен бис.

Азиядаа кончот ажилдыр, оруктуг, уран-шөвөр холдуг, сестер кижя чораш. Анаа барган совож, боттарыныч дегинчип турган бис. Бир-дэртен Жамит-тугай «Мен» Ам-ерикан чалаага келди. Ында булда ишкынын чаз дугай-ын туткан чык дилер. Оон каасталга-шымдешин мезээ кылдыртып дээр-дир. Бузын болон бар болган-дир ийи—деп чутаалаан. Жамит-тугай чеп Нью-Йорк ба-зы-биле чоруткан-на болгай.

Чезе чылдарын эгезинден оран-чуртуу дугайында эвээш-биле чүдүлгөри ми-нап тувар аларга бис. Моол биле Индиянын аразында ха-рылаа хожуң эгелээр.

Чанар-тугай 42 чыл эртен-де өбүлгө-биле алаалаан төрөн чуртууге чанып чур-зас-кежиктип болган.

— Массуриде Делгем кел-геш, Москва чедир болуштуң чарыгалыны-биле үжүп кет-кен бис. Оон төрөн чуртумга чедир каядыг-даа чарыгаал үндүрбөз бис. Бозан көөргө, ачтын чери бистин чарыгал-дымыс төлөз боор. Бистер каш мынчаар-ла төрөн моол оранышкыны агарын тыппы. Хайырлаалыг баштагынымыс ол чүс. Улаан-Баторга кээр-иле, аалчылар деп хүдээп ап, чеди хонган соонда чурттаар бажын берген. Мен дөрт

(«Новосты Монголии» со-луудан Г. Санчаа кызыра олулугаран).

